

Hozzáférhető tudomány - Konferencia az Open Access hét keretében

Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtár
2013. október 24.

2013. október 21-25. között immár hatodik alkalommal került megrendezésre világszerte a tudományos kommunikáció új modelljét fókuszba állító Nyílt Hozzáférés Hete (Open Access Week). A hét eseményeihez csatlakozva a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtára október 24-én rendezett konferenciát „Hozzáférhető tudomány” címmel.

Megnyitó előadásában **Dr. Palkovics László** (Budapesti Corvinus Egyetem, tudományos rektorhelyettes) az open access mozgalom kialakulásának történetét és létrejöttének okait röviden vázolja kiemelve azokat a fontosabb kérdéseket, melyek ma talán a leginkább foglalkoztatják a téma iránt érdeklődő kutatókat és könyvtárosokat, és amelyekre a konferencián elhangzott előadások is megpróbáltak választ adni. Így került említésre a nyomtatott folyóiratok árának az elmúlt években történt nagyfokú emelkedése, a nyílt hozzáférésű publikálás valódi költségei és az ehhez kapcsolódó esetleges állami szerepvállalás kérdése, a szerzői joggal kapcsolatos problémák, illetve a közpénzből finanszírozott kutatások mindenki által hozzáférhetővé tételének, mint jogos elvárásnak a szempontja.

Nagy Zsuzsanna (Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtár, főigazgató) az open access mozgalom történetét, alapelveit és a nyílt hozzáférés jelenleg működő modelljeit ismertette. Az open access mozgalom kezdete Paul Ginsparg nevéhez fűződik, aki 1991-ben az Los Alamos National Laboratory-ban létrehozta az arXiv szervert és szabadon hozzáférhetővé tette a fizikatudományi publikációk preprint változatait. Fontos mérföldkövek voltak ezután az Open Access Initiative (OAI) létrehozása 1999-ben, mely megalkotta a webes tartalmakhoz való hozzáférés szabványait, majd a Budapest Open Access Initiative (BOAI) aláírása 2001-ben, melynek során először fogalmazták meg az open access alapelveit. 2003-ban pedig már közel 300 kutatási intézmény és egyetem (köztük a Harvard és a CERN) kötelezte el magát hivatalosan is a nyílt hozzáférés mellett a Berliini Nyilatkozat aláírásával.

A nyílt hozzáférés mozgalmának gyors terjedését ezután alapvetően két tényező mozdította elő: az internet, mint a tudományos kommunikáció új csatornájának robbanásszerű térhódítása, valamint a tudományos folyóiratok árválsága. Már az 1990-es évek közepén elkezdődött az a radikális folyóiratár-emelkedés, ami a rugalmatlan kereslettel párosulva monopolhelyzetbe hozta a kiadókat, ez a torz piaci modell pedig arra kényszeríti a könyvtárakat, hogy gyakorlatilag visszavásárolják saját intézményük tudástermését. Ebből fakad az az újszerű elgondolás, mely szerint a közpénzből finanszírozott kutatási eredményeket mindenki számára szabadon hozzáférhetővé kellene tenni a nyílt hozzáférésű publikációk révén. A nyílt hozzáférés esélyegyenlőséget biztosít, nagyobb láthatóságot és idézettséget nyújt a kutatók és az intézmények számára, gyorsabb közzétételt tesz lehetővé, tudatosítja a szerzőkben, milyen szerzői jogok illetik meg őket, és hogyan rendelkezzenek azokkal, könnyebbé teszi a hosszú távú megőrzést, és csökkenti a terjesztési költségeket. A nyílt hozzáférésnek a mai gyakorlatban két modellje létezik: az ún. arany, illetve a zöld út.

Az arany út a tudományos cikkek open access folyóiratokban történő publikálását jelenti. Ez valamekkora költséggel jár a szerző számára, melynek megfizetése többféle üzleti modell alapján történhet. Ez a finanszírozási kérdés jelenti ugyanakkor az arany út egyik hátrányát is, hiszen a hagyományos publikálásnak nincs anyagi vonzata a szerzőre nézve. További ellenérvként a nyílt hozzáférésű folyóiratok minőségének a kérdését szokták felvetni az impakt faktor alacsony volta, illetve a beküldött cikkek túl magas elfogadási aránya miatt. Vitatott kérdés, hogy ezeknél a folyóiratoknál valóban a lektorálás-e a megfelelő minőségi szűrő, vagy inkább az utólagos értékelésre kellene inkább hagyatkozni (pl. a letöltések száma alapján). A Directory of Open Access Journals (DOAJ)¹ jelenleg 9946 szakmailag bírált open access folyóiratról ad áttekintést.

A zöld út – szerzői archiválás (self-archiving) - a publikáció egyidejű vagy utólagos, nyílt hozzáférésű archiválását jelenti valamely intézményi vagy tudományterületi repozitóriumban. A különböző kiadói politikák szabják meg azt, hogy a szerző a cikkének mely változatát archiválhatja ily módon (preprint, postprint vagy kiadói változat). E repozitóriumok legfőbb előnye egyrészt az, hogy nagyobb láthatóságot biztosítanak a tudományos munkáknak a tudományos keresőkkel való kompatibilitásnak köszönhetően, másrészt pedig kevésbé költségigényesek (csak a szerverek üzemeltetése és az adminisztráció igényel anyagi ráfordítást). A kiadók archiválási politikájáról a SHERPA/RoMEO² adatbázis ad tájékoztatást, az open access repozitóriumok listája pedig megtalálható a The Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR)³, valamint a Registry of Open Access Repositories (ROAR)⁴ oldalakon.

Az Európai Unió 2008 óta támogatja a nyílt hozzáférést, aminek köszönhetően a 2011-ben publikált tudományos cikkeknek az 50%-a elérhető open access formában is. Az unió Horizon 2020 keretprogramjában pedig már előírásként szerepel, hogy minden uniós keretből finanszírozott kutatás eredményét nyílt hozzáféréssel kell közzétenni.

A legfrissebb trend ezen a területen a kutatási adatok (open research data) nyílt közzétételének lehetőségeivel foglalkozik, ami újabb kihívás elé állítja a kutatókat és a könyvtárosokat egyaránt.

A következő előadásban egy magyar kiadású, nemzetközi tudományos open access folyóirat, az Applied Ecology and Environmental Research⁵ került bemutatásra **Dr. Hufnagel Levente** (Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar, Biometria és Agrárinformatika Tanszék, egyetemi docens), a folyóirat alapítója és főszerkesztője által. A folyóiratot 10 évvel ezelőtt hozták létre azzal a céllal, hogy gyors és rugalmas publikálási lehetőséget biztosítsanak a tudományterület kutatói számára. Az azóta már impakt faktorial is rendelkező folyóiratot 2010 óra referálja a Web of Science és a Scopus.

A nyílt hozzáférésű megjelenési forma mellett több érv is szól: az egyik legfontosabb ezek közül, hogy a publikációk gyors megjelenésével a fiatal kutatók minél előbb bekerülhessenek a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Fontos volt továbbá, hogy a nagy referáló és indexelő adatbázisok, szervezetek, intézmények, honlapok elismerjék,

¹ <http://www.doaj.org/>

² <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>

³ <http://www.opendoar.org/>

⁴ <http://roar.eprints.org/>

⁵ <http://www.ecology.kee.hu/>

kövessék és feldolgozzák a tanulmányokat. Ehhez feltétel volt a folyóiratban publikáló szerzők számottevő nemzetközi diverzitása, melynek eléréséhez elsősorban Ázsia, Afrika és Dél-Amerika „meghódítását” tűzték ki célul.

A különböző finanszírozási lehetőségek (author-pay-model, reader-pay-model, editorial-pay-model, szponzorok általi (visszterhes) finanszírozás) feltérképezése után számukra a mecénások általi (altruista) finanszírozás útja bizonyult járhatónak. A kiadó és a szerkesztőség ingyen dolgozik, a honlap tárhelyét a szakmai háttérintézmény (jelenleg a BCE) biztosítja, a lektorálási és technikai szerkesztési költségekről pedig az alapító gondoskodik a támogató szervezetek alkalmankénti hozzájárulásával.

Ezt követően **Dr. Trautmann László** (Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, dékán) két, a Budapesti Corvinus Egyetem által kiadott folyóiratot mutatott be: a Közgazdaság⁶ a BCE Közgazdaságtudományi Karának 2005 óta negyedévente megjelenő, lényegében nyílt hozzáférésű tudományos folyóirata, a Society and Economy⁷ pedig, mely szintén az egyetem lapja, az Akadémiai Kiadó gondozásában jelenik meg hagyományos módon (nem nyílt hozzáféréssel) évente négyszer, angol nyelven. A két folyóirat jól szolgálja az egyetem számára fontos célokat: az egyetemi teljesítmény láthatóvá tételét nemzetközi szinten is, valamint a gyors megjelenési lehetőség biztosítását a fiatal kutatók és hallgatók számára.

A következő előadásban **Dr. Lábod Péter** (SZTNH - Nemzetközi Szerzői Jogi Osztály, osztályvezető) egy általános szerzői jogi bevezetés után az open access kapcsán felmerülő kérdéseket ismertette. A szerzői jogvédelem célja az alkotói munka megtérülésének biztosítása és a szerző alkotásához fűződő személyes jellegű jogainak védelme. Az így létrejövő szerzői monopóliumban megtalálhatóak egyrészt személyhez fűződő jogok (a mű nyilvánosságra hozatalának joga, a név feltüntetése és a mű egységének védelme), másrészt pedig vagyoni jogok (a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére). A felhasználás engedélyezése történhet közvetlenül (felhasználói szerződések révén), illetve közvetett módon (közös jogkezelő szervezetek által).

Az open access publikálással kapcsolatban az olyan alternatív közvetlen engedélyezési rendszerek jöhetnek számításba, mint pl. a Creative Commons-licenszek, ahol a szerző a jogai egy részét a közösségre ruházza át, miközben a jogok másik részét megtartja. Többféle Creative Commons-licenz is létezik annak megfelelően, hogy mely jogokat szeretné engedélyezni illetve tiltani a szerző. A nyílt hozzáférés kapcsán ugyanakkor a szerzői jog kifordításáról beszélhetünk: a szerző nem kap jogdíjat, sőt gyakran ő fizet a műve felhasználásáért, a kiadó kizárólagos felhasználási joga pedig megszűnik. Ezen ingyenes közvetlen engedélyezési modellek használata több problémát is felvet: nem érvényesíthető a felhasználási szerződésekre egyébként vonatkozó kötelező írásbeliség, problémás a nyilatkozatok egyoldalúsága, illetve a közös jogkezelés hazai rendszere, kiterjesztett és kötelező volta. Összefoglalóan az mondható el, hogy a hazai szerzői jogi szabályozás nem áll még készen az alternatív engedélyezési módszerek teljes körű kezelésére, miközben a szabad hozzáférés iránti növekvő igény egyre inkább megkövetelné a pontos szabályozást.

⁶ <http://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=39836>

⁷ <http://www.akademiai.com/content/119715/?genre=journal&issn=1588-9726>

A konferencia záró előadásában **Hoffmann Ádám** (Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtár, könyvtáros) a Corvinus Kutatások⁸ intézményi repozitóriumot mutatta be. A Corvinus Kutatások az egyetem kutatói, alkalmazottai által létrehozott kutatási eredmények digitális intézményi repozitóriuma, mely mostanra már közel 1100 folyóiratcikket, könyvfejezetet, műhelytanulmányt és konferencia előadást tartalmaz. A gyűjteményt a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtára hozta létre 2011-ben az EPrints ingyenes dokumentumkezelő szoftver segítségével. A repozitórium az OAI-PMH protokoll segítségével kapcsolódni tud olyan gyűjteményekhez és tudományos keresőszolgáltatásokhoz, mint az Economists Online, a RePEc (Research Papers in Economics), az EconBiz, vagy a Google Scholar. Legfőbb célja az egyetem tudományos munkássága láthatóságának növelése itthon és nemzetközileg egyaránt.

A konferencián elhangzott előadások egyfelől tehát betekintést nyújtottak az open access világába és megismertették a hallgatóságot néhány konkrét gyakorlati példával, másfelől pedig sorra vették a legtöbb olyan kérdést illetve problémát, amik lépten-nyomon felmerülnek a nyílt hozzáféréssel kapcsolatban, és amelyekre reményeink szerint – többek között az Open Access Week kapcsán zajló szakmai rendezvények révén – egyre inkább megoldások is születnek majd.

Börzsönyi Nóra
BCE Központi Könyvtár

⁸ <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/>